

Reichstätter, Jan

**Monomýtus Jana A. Kozáka : od staroseverské magie a mytopoezie
k magické poetice mýtu**

Religio. 2024, vol. 32, iss. 1, pp. 149-156

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/Rel2024-38102>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79944>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20240606

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

*Monomýtus Jana A. Kozáka: Od staroseverské magie a mytopoezie k magické poetice mýtu**

JAN REICHSTÄTER

Jméno pražského religionisty Jana A. Kozáka (alias Jana Kozáka jr.) je v tuzemském kontextu dobře známé především badatelům a laikům zabývajícím se předkřesťanskou religiozitou germánské Skandinávie. V roce 2008 na sebe poprvé upozornil čtivou odbornou studií o funkci mohyl ve staroseverském prostředí, publikovanou (ve spolupráci s kolegyní Kateřinou Ratajovou) v *Archeologických rozhledech*.¹ Ve stejném roce vyšel jeho překlad *Ságy o Hervaře*,² který doprovodil o rok později obsáhlým komentářem k religiozitě, poetice a souvisejícím kulturním reáliím, jež tuto ságu prostupují.³ Následovaly články, publikované v časopisu *Religio*, podávající strukturální analýzu staroseverské kosmologie (ve spolupráci s Jiřím Starým)⁴ a mýtu o Ódinovi, jak je zachycuje islandská eddická tradice.⁵ Druhý z textů představoval jádro Kozákovy pozdější dizertace *Oběť a iniciace v mýtech o Ódinovi*,⁶ obhájené v roce 2015 a publikované o dva roky později v přepracované a rozšířené podobě pod názvem *Óðinn: mýtus, oběť a iniciace*.⁷ Navzdory dlouhodobě velkému zájmu veřejnosti o „vik-

* Text nebyl recenzován.

- 1 Jan Kozák – Kateřina Ratajová, „Mrtví a jejich poklady: Funkce mohyl ve staroseverských ságách“, *Archeologické rozhledy* 60/1, 2008, 3-35.
- 2 Jan A. Kozák (ed.), *Sága o Hervaře – Hervarar saga*, Praha: Herrmann a synové 2008.
- 3 Jan A. Kozák, *Sága o Hervaře – komentář*, Praha: Herrmann a synové 2009.
- 4 Jiří Starý – Jan Kozák, „Hranice světů: staroseverský Midgard a Útgard ve strukturálních a poststrukturálních interpretacích“, *Religio: Revue pro religionistiku* 18/1, 2010, 31-58.
- 5 Jan Kozák, „Óðinn a medovina básnictví: dva aspekty iniciačního procesu“, *Religio: Revue pro religionistiku* 18/2, 2010, 191-215.
- 6 Jan Kozák, *Oběť a iniciace v mýtech o Ódinovi* [dizertační práce], Praha: Univerzita Karlova 2015.
- 7 Jan A. Kozák, *Óðinn: mýtus, oběť a iniciace*, Praha: Herrmann a synové 2017 (2. vydání 2021).

Religio: Revue pro religionistiku 31/2, 2023, 149-156.

<https://doi.org/10.5817/Rel2024-38102>

This work can be used in accordance with the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International license terms and conditions (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

inskou“ tematiku představuje tato publikace dosud jedinou českou neencyklopedickou monografií⁸ k tématu religiozity pohanských Severogermánů.

Hutný strukturalistický styl, prokládaný grafickými schémata a teoretickými ponory do hlubinné psychologie, ke kterému obsah *Óðinna* po lakonické úvodní části postupně přechází, je charakteristický i pro dosud poslední Kozákovu monografii *Monomýtus: Syntetické pojednání o teorii mýtu*.⁹ Z hlediska obsahu se ovšem tato práce liší od dřívějších autorových děl hned v několika ohledech: v první řadě zásadním posunem tematického zaměření od staroseverských mýtů coby historických pramenů směrem k esenci a funkci mýtu coby univerzálního narativního žánru; dále výrazným rozšířením etnografického pole, odkud autor čerpá příklady pro své teoretické konstrukce a které zde nabývá víceméně globálního rozměru, byť s jasným těžištěm na ose vedoucí mezi Skandinávií, Středomořím a Indií; a pak také ještě výraznějším úkrokem ke kognitivní psychologii, než tomu bylo v jeho dřívějších pracích.

Po faktografické i metodologické stránce je vedle autorovy specializace na staroseverskou religiozitu znát i jeho oborové vzdělání v latině, zkušenosti s pramennými texty v řečtině, sanskrtu a hebrejštině, dobrý přehled v trendech moderní filozofie a sociologie, ale také vlastní psychoterapeutická praxe, již se v posledních letech profesně věnuje,¹⁰ anebo zájem o soudobé konspirační teorie, nesoucí významné analogické znaky právě se žánrem mýtu.¹¹

Pokud jde o další aspekty Kozákovy výchozí badatelské pozice, hned v úvodních částech *Monomýtu* sám transparentně odkrývá inspirační vlivy ze strany rozmanitých autorů tuzemských i zahraničních, kteří formovali jeho diskurz.¹² Jeho vztah k ústředním směrům a stěžejním osobnostem religionistiky se přitom vyznačuje značnou velkorysostí a vstřícností, projevující se v rovině metodologie i terminologie – jak již naznačuje podtitul monografie – inklinací k *syntetičnosti*. Ačkoli Kozák explicitně vyjmeno-

8 Před publikací Kozákova *Óðinna* představovala po dobu bezmála dvou desetiletí jedinou monografií k severogermánskému pohanství, vzešlou z českého akademického prostředí, *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů* (Praha: Libri 1999) od historičky a archeoložky Jitky Vlčkové. Toto encyklopedické dílo bylo publikováno již ve třech vydáních (1999, 2006, 2015).

9 Jan A. Kozák, *Monomýtus: Syntetické pojednání o teorii mýtu*, Praha: Jakub Hlaváček – Malvern 2021.

10 Viz webové stránky autora: „Jan A. Kozák“ [online], <<https://jan-a-kozak.cz>>, [10. 10. 2023].

11 Kozák je členem badatelské skupiny Konspirualita, sestavené v roce 2022 z českých religionistů, antropologů a politologů se záměrem komplexního studia současných konspiračních teorií – viz webové stránky „Konspirualita: badatelská skupina pro výzkum konspiračních teorií“ [online], <<https://konspirualita.ff.cuni.cz/cs/zkusebni-stranka/>>, [1. 11. 2023].

12 J. A. Kozák, *Monomýtus*..., 23-24.

vává slabá místa děl autorů pro religionistiku tak významných jako Friedrich Max Müller, Karl Marx, Carl Gustav Jung, Sigmund Freud, Bronislaw Malinowski, Joseph Campbell anebo Mircea Eliade, ochotně zapojuje jejich koncepty a stěžejní termíny do svých úvah prostřednictvím promyšlených reinterpretací. Samotný titulní název jeho monografie je ostatně termínem zavedeným do bádání o světových mytologiích předposledním z výše jmenovaných badatelů.¹³ Kozák také trefně připomíná osud těchto někdejších oborových hvězd coby jakýchsi fackovacích panáků pro mladší generace akademiků, jejichž kritické vyrovnání se s jejich díly bývá v podstatě jakýmsi iniciačním rituálem do vlastní badatelské dospělosti. V případě generace religionistů autora *Monomýtu* (jakož i autora této recenze) je tímto iniciačním „protivníkem“ nejmó výrazněji zřejmě Mircea Eliade.¹⁴

Pokud jde o uchopení problematiky mýtu, Kozák – v duchu výše naznačené metodologické velkorysosti – využívá eklektického mixu disciplín, z nichž religionistika během své dvousetleté historie čerpala. Zřejmě je zde hlavně fenomenologie s hermeneutikou, strukturální analýza, lingvistická etymologie a také kognitivní psychologie, byť ta poslední spíše v jakémisi svébytném filozofickém hávu, založeném na kombinaci logických tezí a vysvětlujících empirických metafor, a nikoli na čerstvých poznatcích neurovědních studií a snaze o jejich aplikování.

Z hlediska čtenářské přístupnosti bude nejspíše převážná většina obsahu *Monomýtu* dobře stravitelná nejen pro autorovy oborové kolegy, ale také pro nereligionisty, ba i pro jedince bez humanitního vzdělání. Důvodů je hned několik: zaprvé, Kozák je mimořádně kvalitním rétorem s širokým mezioborovým rozhledem a citem pro detail, a zároveň zábavným, hravým průvodcem a literátem s „lehkým perem“; zadruhé, jeho monografie je rozporcována do neobvykle – leč sympaticky – krátkých kapitol, majících vždy jasně definovaný mikroproblém, kolem kterého se točí autorovy precizně formulované teze; a zatřetí, své abstraktnější a komplikovanější úvahy většinou ilustruje konkrétními příklady z náboženských tradic světa. Čtenář se tak ve výkladu neztrácí důsledkem mnohoznačného či neúplného pochopení, jako tomu bývá v posledních desetiletích bezmála pravidlem u teoreticky či technicistně orientovaných humanitních badatelů, jejichž písemné výstupy, napodobující styl přírodních a technických věd, mnohdy připomínají spíše těsnopisné šifry určené výhradně pro „elitní kastu“ vědců, schopných je dekodovat, než jako komunikačně vstřícné sdělení k co nejširšímu zainteresovanému publiku, které tento výzkum fakticky sponzoruje a mělo by tudíž čerpat přínos z jeho výsledků. Zároveň

13 *Ibid.*, 20–22.

14 Srov. *ibid.*

nelze říci, že by *Monomýtus* nějak upřednostňoval jednoduchá a popularizační výkladová schémata a vyhýbal se technickým formulacím a přísnému kategorizování zkoumaných fenoménů. V závěrečných přílohách („Apendixech“) knihy se Kozák například směle vypořádává s ambiciózním pokusem o výčet a stručné představení frekventovaných mytických témat (alias mytémů) a také s precizní definicí mýtu a jeho charakteristickými odlišnostmi od legend a pohádek.¹⁵

Po výčtu předností je třeba zmínit i problémovější parametry *Monomýtu*. Zaprvé, důsledkem pravidelných autorových teoretických ponorů, provázených delší absencí konkrétních příkladů z náboženských tradic světa či aspoň osvětlujících metafor, kolísá v mnoha kapitolách celková srozumitelnost jeho výkladu z hlediska smyslu i pointy. Zatímco v částech „Mýtus a svět“ a „Monomýtus a stereomýtus“ je poměr teoretického a aplikovaného výkladu takřka optimální, ve zbývajících třech částech *Monomýtu* významně převažuje abstraktnější styl úvah. Ten sice mohou ocenit teoreticky profilovaní filozofové či psychologové náboženství, avšak religionisté zaměřeni na historické tradice – a spolu s nimi nejspíš i většina laických zájemců o náboženství – se těmito částmi budou prodírat ztěžka anebo v nich fatálně uvíznou. To neznamená, že by tyto čtenářsky obtížné části postrádaly zásadní témata pro pochopení mýtu coby formy náboženského jazyka. Ocenit lze v tomto ohledu například kritickou probírku konceptů Luciena Lévy-Bruhla a Claudea Lévi-Strausse o kontrastech a prolínání „divokého“ a „domestikovaného“ myšlení,¹⁶ které mohou představovat i dnes užitečné koncepty pro analýzu nejen náboženského myšlení, ale třeba i jemu strukturálně blízkého konspiračního teoretizování.

Zadruhé, problémové momenty lze nalézt i v blízkosti samotného jádra autorova zájmu, tedy v úvahách o funkci mýtu. Kozák se staví explicitně odmítavě k – mezi religionisty poměrně oblíbené – definici mýtu, podle které patří k jeho základní funkci poskytovat orientační vzory či modely pro lidské jednání. Připouští sice existenci mýtů, sloužících právě tímto způsobem, podotýká ale, že „v převážné většině je (...) chování mytických postav amorální či anti-morální – právě proto, že plní funkci konstitutivní výjimky či kompenzace, nikoli pozitivního praktického vzoru“.¹⁷ Lze však namítnout, že i tyto negativní vzory plní v nějakém smyslu didaktickou funkci a že příklady mýtů, které staví božské či herojské protagonisty do pozice vzorů, jsou obecně natolik četné, že nemohou být bagatelizovány – jak v rámci samotné Evropy ukazují hojně doklady v mytologicky boha-

15 *Ibid.*, 279-296.

16 *Ibid.*, 111-119.

17 *Ibid.*, 165.

tém prostoru řeckém (od aluzí v *Íliadě*¹⁸ po Plútarchovy *Paralelní životopisy*¹⁹) či prostoru germánském (od etnografických informací z Tacitovy *Germánie*²⁰ po islandské *Eddy*²¹). Definice mýtu od Kozákem kritizovaného finského religionisty Lauriho Honka je navíc podstatně komplexnější, než jak ji prezentuje autor, zdaleka neomezená pouze na výše uvedené aspekty.²² Naopak „klasikem“ v pravém smyslu slova, pokud jde o akcentování mýtu coby *vzoru* pro lidské jednání, je zejména Kozákem pozitivně přijímaný Mircea Eliade.²³ Pokud jde o Kozákem preferovanou funkci mýtu, kterou je „zrcadlit množství významů a díky své enigmatičnosti působit jako projekční plocha individuálních a kolektivních duševních obsahů“,²⁴ hledají se zde podpůrné etnografické doklady podstatně hůře

-
- 18 Například v podobě přirovnávání hrdinů s obdivuhodnými fyzickými či mentálními kvalitami k bohům (např. Homér, *Ílias II*, 636, ed. Otmar Vaňovský, *Homérova Ílias*, Praha: Jan Laichter 1934, nebo také *ibid.*, VIII, 215-216), popisu sídel bohů prostřednictvím dobových řeckých aristokratických ideálů (*ibid.*, IV, 1-4) anebo ilustrací ideálů ve sféře genderových rolí (k maskulinnímu herojství viz např. *ibid.*, IV, 341-346, k feminní manželské loajalitě např. *ibid.*, VI, 370-432).
 - 19 Vedle samotné didaktické koncepce díla, majícího zjevně připomenout odkaz herojských postav tradovaných řeckých a římských dějin, zde Plútarchos například explicitně analyzuje lidský vztah k bohům polyteistického panteonu, založený na obdivu, strachu i jistém úsilí o nápodobu jejich blaženosti, moci a spravedlivosti (viz Plútarchos, *Paralelní životopisy: Aristeidés* 6, ed. Josef Češka, *Životopisy slavných Řeků a Římanů I.*, Praha: Odeon 1967).
 - 20 Viz zejména Tacitem popisované ústní tradování mýtů o božských předcích a hrdinských vzorech, jehož prostřednictvím si starověcí Germáni připomínali svůj úctyhodný původ a rozpalovali válečnickou statečnost (Tacitus, *Germánie neboli O původu a sídlech Germánů* 2-3, ed. Jan Burian, *Z dějin císařského Říma*, Praha: Svoboda 1976).
 - 21 Například ustálená poetická klíše, jimiž dle *Snorriho Eddy* staří Islandané připodobňovali své krajany s respektuhodnými vlastnostmi k bohům (viz Snorri Sturluson, *Gylfiho oblouzení* 24-26, 35, ed. Helena Kadečková, *Edda a Sága o Ynglinzích*, Praha: Argo 2003; také Snorri Sturluson, *Jazyk básnický* 7, ed. Helena Kadečková, *Edda a Sága o Ynglinzích*, Praha: Argo 2003), anebo výrazný prostor věnovaný v hrdinském cyklu *Písňové Eddy* „nejslavnějšímu hrdinovi světa“ Sigurdovi, jehož tragický příběh se ve středověku tradoval mezi Germány od Islandu až po Alpy. Za připomínku stojí také báseň *Výroky vysokaého z Písňové Eddy*, koncipovaná jako soubor existenciálních rad dobovým posluchačům od nejvyššího pohanského boha Ódina.
 - 22 Honko sice v obecné rovině konstatuje, že mýty poskytují „kognitivní základ a praktické vzory chování“, nicméně je si přítom plně vědom, že mají „mnoho specifických funkcí“. Touto „multidimenzionální“ povahou mýtu, jejíž dílčí aspekty ve své práci náležitě nastiňuje, pak obhajuje – podobně jako sám Jan A. Kozák – pluralitu různých vědeckých přístupů k tomuto žánru, které se vyvinuly během 20. století, viz Lauri Honko, „The Problem of Defining Myth“, in: Alan Dundes (ed.), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*, Berkeley – Los Angeles (CA): University of California Press 1984, 41-52: 46-48, 51.
 - 23 Viz např. Mircea Eliade, *Mýty, sny a mystéria*, Praha: Oikoymen 1998, 20; Mircea Eliade, *Mýtus a skutečnost*, Praha: Oikoymen 2011, 12.
 - 24 J. A. Kozák, *Monomýtus...*, 53.

než pro pojetí, které kritizuje. Lze bezpochyby souhlasit s tím, že na psychologické úrovni mýty takto reálně fungují – přičemž pro ujištění se o této skutečnosti postačí zpravidla nedlouhý dialog s jakýmkoli aktivním stoupencem nějakého náboženství. Je ovšem otázkou, zda se nejedná spíše o vedlejší efekt působnosti mýtu a zda jeho primární funkce – tedy vědomý důvod, proč začal být tradován – skutečně nespočívá právě v osvětlení kulturního a kosmického řádu prostřednictvím uměleckého narativu, jak soudí většina religionistů.²⁵ Obavy z padání do pastí reduktivního výkladu²⁶ jsou zde, domnívám se, vcelku zbytečné, pokud na podporu daného výkladu existují relevantní etnografická data.

A nakonec, zatřetí, ačkoli je kvalita Kozákových úvah po stránce logiky i užívaného jazyka obecně konzistentní a vysoká, nevyhne se v důsledku zaujetí koncepty svých oblíbených myslitelů a specifickou prací s nimi občasným interpretačním úletům – jako je například „freudiánské“ tvrzení, že „[i]dolatrie ‚tvrdých faktů‘ [typická pro moderní západní civilizaci] je svým zřetelným odkazem na erekci vlastně specifickou formou *falického kultu*“.²⁷ Přitom pozoruhodný antagonismus „tvrdość vs. měkkość“, sémanticky odkazující k „ne/stálosti“ důkazní matérie a z toho plynoucí „objektivnosti vs. subjektivnosti“ vědeckých výkladů, se nese zcela zřetelně v duchu „kultu“ pozitivistického myšlení, dominujícího na Západě nejpozději od ustavení karteziánsko-newtonovských paradigmat v raném novověku. Sexuologické vzorce s touto skutečností nemají, domnívám se, naprosto žádnou spojitost, a pokud šlo autorovi pouze o zábavnou metaforu, vnáší jí do jinak logického výkladu zbytečný chaos a znevěrohodňuje tím své trefné explanační metafory v jiných místech textu.

Obecně lze shrnout, že *Monomýtus* představuje předmět svého zkoumání prostřednictvím osobité formy eliadovského „vykladačského umění“, založeného na vyhledávání a mnohostranném popisu jeho vnitřních vzorců. Neváže se přitom příliš na výpovědi příslušníků či svědků, kteří daný mýtus historicky reprodukovali, ani na další pramenná data s daným mýtem související, ale dobírá se k těmto vzorcům vlastní induktivní logikou a vysvětluje je prostřednictvím analogií s jinými náboženskými fenomény či reáliemi empirického světa – jako například když identifikuje strukturální spojitosti mezi kosmogonickou obětí, šamanskou iniciací, totemickou hostinou a atributy královského majestátu.²⁸ V každém případě při tom

25 Viz Russell McCutcheon, „Myth“, in: Willi Braun – Russell McCutcheon (eds.), *Guide to the Study of Religion*, London – New York (NY): Cassell 2000, 190-208; 199; Bruce Lincoln, *Gods and Demons, Priest and Scholars: Critical Explorations in the History of Religions*, Chicago (IL): University of Chicago Press 2012, 53-54.

26 Viz příklady v J. A. Kozák, *Monomýtus...*, 43-45.

27 *Ibid.*, 23.

28 *Ibid.*, 231-236.

vždy používá standardní vědeckou terminologii těch oborů, jejichž perspektivu zapojuje, a tam, kde je pro názorný výklad přísný vědecký jazyk nedostačující, si vypomáhá poetickými metaforami v podobě jazykových hříček, reprodukcí myšlenek slavných intelektuálů (např. Zygmunta Baumana, Umberta Eca nebo Lewise Carrola), textů populárních písní (Pink Floyd) anebo jiných analogií s fenomény soudobé civilizace. Lze přitom konstatovat, že jeho výsledné teze jsou obvykle přesvědčivé, tím spíše, že jsou formulovány konzistentním a vytříbeným jazykem.

Lze proto uzavřít, že Kozákův *Monomýtus* představuje inspirativní religionistické dílo, úspěšně seznamující z mnoha úhlů s povahou náboženského mýtu, a že autora lze řadit k literárně nejnadanějším tuzemským religionistům. Pokud ovšem sám autor v úvodu přiznává, že protoformou jeho *Monomýtu* byla „nepřehledná mnohasetstránková a značně nesourodá monstrozita“, kterou se musel pracně prořezat „na holé jádro“, ²⁹ nelze se během četby mnohokrát ubránit dojmu, že mohl prořezávat podstatně houževnatěji.

²⁹ *Ibid.*, 9.

SUMMARY

The Monomyth of Jan A. Kozák: From Old Norse Magic and Mythopoeiry to the Magical Poetics of Myth

Jan A. Kozák, a Czech scholar in the field of religious studies, has until recently published almost exclusively articles and books focused on the narrow subject of the Old Norse Pagan religiosity. His new monograph, *Monomýtus: Syntetické pojednání o teorii mýtu* (in English *The Monomyth: A Synthetic Treatise on the Theory of Myth*), differs significantly from the previous works, both in its thematic focus on myth as an important theoretical problem of religious studies, and in the significant expansion of the ethnographic field in which the author operates. The result is an original – and, from the perspective of scientific discourse, somewhat eccentric – work that analyzes the problem of myth either on the basis of the reinterpreted schemes of the proponents of religious studies, or on the basis of the author's own ideas supplemented by explanatory poetic metaphors. In a positive sense, *Monomýtus* stands out for its multidisciplinary approach to the problem of myth, its ability to find concrete examples from world's religions for the theses it presents, and its readable, charismatic language. On the other hand, one can criticize those parts where author's abstract and technical language prevails without concrete examples, or where his explanatory metaphors – usually apt and humorous – lead to misinterpretations of the observed phenomena. One can also disagree with the author's exclusive emphasis on the psychological function of the myth and the trivialization of its didactic functions.

Keywords: Jan A. Kozák; myth; theory of myth; psychology of religion

Department for the Study of Religions
Faculty of Arts
Masaryk University
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic

JAN REICHSTÄTER
reichstater@mail.muni.cz